

Борис Стојковски

Филозофски факултет, Нови Сад

Бач средиште сремске цркве?

Сажетак: У раду се разматра црквена организација Срема од краја XI па све до половине XII stoleћа. Основно полазиште рада чини податак Јована Кинама који град Бач назива метрополлом, односно седиштем сремске цркве. Са друге стране, арапски географ Идриз наводи и постојање грчког становништва у Бачу. На основу извора и обимне домаће и стране литературе настоји се доказати да да је Бач у периоду од 1071–1164. био седиште сремске епископије, и то православне грчке, односно византијске. Она је била континуитет старе античке сирмијске епископије, као и Панонске архиепископије чији је архијереј био Свети Методије. Подаци о епископу Сирмијума периоду којим се давимо постоје на основу повеље византијског цара Василија II из 1020, као и на основу пописа цариградских епископа из XI–XII века. Сирмијум тада вероватно није био седиште епископа Сирмијума, али се у њему налазила рука Светог Прокропија.

Иако постоје још нека отворена питања, врло вероватно је Бач био једно време седиште православне грчке епископије.

Кључне речи: Бач, Сремска епископија, Срем, црквена историја, средњи век, XI–XII stoleће

У доба владавине династије Комнина Византијским царством, угарско-византијски сукоби били су значајан део спољне политике Царства. По речима историчара Шаландона *question hongroise* односно *ујарџско ишћиање* је било најважније питање византијске спољне политике епохе Комнина.¹ Јужни крајеви средњовековне угарске државе, Срем и Браничево, као и Београд били су поприште сукоба Византије и Угарске.

Тема нашег излагања најуже је везана за један податак византијског историчара и хроничара Јована Кинама. Јован Кинам је био секретар Манојла Комнина (1153–1180) и пратио га је на његовим походима, па је на тај начин обишао и наше крајеве, један добар део данашње Србије.² Центар сукоба између Угарске и Ромејског царства у сукобу који нас овом приликом занима био је Срем. Прелазећи 1164. године Дунав (Истар) Манојло Комнин је стигао да Бача. За ово место Кинам каже, пишући о преласку Манојла Комнина преко Дунава из Срема: *сѣиже до некој града који се зове Пагацион. Ово је главни (миџројолис) међу градовима у Сирмијуму и њу има седиштие архијереј овој народа. Тамо је безбројно много сѣиановништива изашло да се ѡрикључи њејовој ѡрайџи.*³ Облик Пагацион (*Παγάτζιον*) који Јован Кинам овде користи потиче од староугарског назива *Bayacsi* док се под Сир-

¹ F. Chalandon (1875–1921), *Les Commènes II: Jean Commène (1118–1143) et Manuel Commène (1143–1180)*, Paris, 1912, 53.

² О њему в. *Византијски извори за историју народа Југославије IV*, Београд, 1971, 1–5 (даље ВИНЈ IV); Георгије Острогорски (1902–1976), *Историја Византије*, Београд, 1996, 332–333; Moravcsik Gyula (1892–1972), *A Magyar történet bizánci forrásai*, Budapest, 1934, 189–195; исти, *Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai*, Budapest, 1984, 195–247; Karl Krumbacher (1856–1909), *Geschichte der byzantinischen Litteratur*, München, 1897, 279–281.

³ ВИНЈ IV, 70.

левсовој пратњи.⁸ Вероватније је да се ту ради о становништву које је из неког разлога доживљавало византијску војску као себи блиску. Дакле, могуће је да су у питању Грци. Коментаришући Кинама и говорећи о подручју Срема у овом периоду Мађаш Ђони јасно каже: *E vidék városainak egyházi középpontja, metropolisa Bács. A lakosság a keleti egyházhoz tartozik, s ezért Bizánchoz húz.*⁹ Он становнике Бача, дакле, веома јасно наводи као припаднике источне цркве, који стога вуку ка Византији. Поред тога наводи да је црквено средиште Срема-управо град Бач. У Срему је свакако било становништва које је припадало православној цркви. Када је цар Манојло Комнин, пре преласка у Бач, дошао у Срем дочекали су га свештеници који су певали грчке, односно византијске црквене химне.¹⁰ Постоје различита тумачења ко би ови свештеници и народ могли бити, али је евидентно да се ради о људима православне вероисповести из Јужне Угарске, а према мишљењу једног од највећих мађарских византолога Ђуле Моравчика није немогуће и није неинтересантно помислити да су у питању монаси из Сремске Митровице.¹¹

Године 1071–1072. Угарска и Византија повеле су ратни сукоб. После освајања Београда, Мађари под краљем Соломоном (1063–1074) и принцем Гезом долазе и освајају Ниш.¹² У њему су се задржали најкасније до октобра месеца 1072. године.¹³ Ово освајање је имало и своју религијску компоненту. Када су Мађари доспели у Ниш они су однели руку Светог Прокопија и донели је у своју земљу.¹⁴ Столна нишка црква, посвећена управо Светом Прокопију је имала значајно место и култ је очигледно био јак и код Мађара. Евидентно је и ова црква била предмет похаре угарских освајача, а имала је, као катедрални храм старе и угледне епископије, несумњиво велику важност. Могуће је претпоставити да је и сама била раскошна, а у њој су чуване и мошти једног светитеља, што је свакако подизало њен значај. Рука је однета у Сирмијум, у цркву Светог Димитрија, где се налазила све до 1164. године када ју је Манојло Комнин вратио. Сама рука је по личном наређењу царевом враћена у Ниш и прикључена целом телу.¹⁵

Са овим догађајем коинцидирају два веома битна податка на које наилазимо у литератури и савременим изворима. Исте 1071–1072. године епископија Сирмијума је вероватно премештена у Бач, а од Византинаца је обновљена у периоду када је Царство држало Сирмијум 1164–1180. Тако је настављен и култни континуитет православне сирмијске епископије.¹⁶ Очигледно је да је у време када Јован Ки-

⁸ ВИНЈ IV, 70.

⁹ Gyóni M, нав. дело, 27.

¹⁰ ВИНЈ IV, 69.

¹¹ Константин Јаковлевич Грот, *Из исџориуи Уџриуи*, С. Петербург, 1880, 306–307; Moravcsik Gyula (1892–1972), *Görögnyelvű monostorok Szent István korában*, Emlékkönyv Szent-István király halálának kilencszázadik évfordulóján, Budapest, 1938, 389–422: 419–420, фуснота 6.

¹² ВИНЈ IV, 74; *Chronici hungarici compositio saeculi XIV*, у Szentpétery Imre (1878–1950), *Scriptores rerum Hungaricarum I*, Budapest, 1937, 377, уп. фусноту 2 где се каже: Post itaque misit rex ad utrumque ducem, ut ambo simul ad rege venirent et cum exercitus super Nys castrum proficiscerentur; *Képes krónika* (Dercsenyi Dezső, A Képes krónika és a kora, Csapodiné Gádonyi Klára, A Képes krónika miniatúrái, Mezei László, A Krónika latin szövege, Geréb László, A Krónika latin szövege), Budapest, 1964, 128.

¹³ Makk Ferenc (1940–), *Salamon és I. Géza viszálya*, A Turulmadártól a kettőskeresztig. Tanulmányok a magyarság régebbi történelméről, Szeged, 1998, 143–162: 154.

¹⁴ ВИНЈ, 74, Кинам каже да сматра да су освајачи мислили да је нечовечно однети цело тело и стога су узели само његову руку.

¹⁵ Борис Стојковски (1982–), *Ниш у византијско-угарским односима у XI и XII веку*, Ниш и Византија VII, уредник Миша Ракоција, Ниш, 2009, 383–394: 385–386 уп. фусноту 18 за пратећу библиографију.

¹⁶ Владислав Поповић, *Култни континуитет и литерарна традиција у цркви средњовековној Сирмијума*, Sirmium-град царева и мученика (сабрани радови о археологији и историји Сирмијума), Сремска Митровица, 2003, 304; Душица Минић, *Средњовековна некропола на локалитету Врцалова водени-*

нам пише о Бачу као метрополи сремске цркве њено седиште врло лако могло би-ти управо у овом граду.

Други податак везан за ову (1071) годину је везан за административну органи-зацију угарске краљевине, јер се под том годином јављају и први помени бачког пр-вог жупана Вида. Иако историографија није сложна по питању ове године, помен Вида као бачког жупана у мађарским изворима, и датовање догађаја везаних за ње-гово прво помињање (угарско-византијски рат) у 1071. годину могу да значе и по-четак развоја бачке жупаније. уколико је Вид заиста први жупан и уколико је заи-ста те године епископија и премештена у Бач, ово место постаје и административ-ни центар, као и седиште прво православне а касније и римокатоличке цркве.¹⁷

Овај период када Сирмијум, вероватно, није био центар епископије, коинци-дира са периодом када је рука Св. Прокопија била похрањена у овом граду, одно-сно у цркви Светог Димитрија. Можда је управо премештање седишта епископ-ске катедре из Сирмијума у Бач био разлог да се ова реликвија пренесе и да се ти-ме поново ојача духовни и култни значај и утицај овог древног хришћанског цен-тра? У време похода на Византију, значај Ниша и реликвија светаца који се чувају у њему, био је познат угарским нападачима, а култ Светог Прокопија, тако јак у ва-жном месту, мартирополису и старом хришћанском центру, какав је Ниш, несум-њиво би ојачао и сам Сирмијум.¹⁸ Поред тога, Угрима није било страно одношење моштију светитеља из Византије и преношење њихових моштију у своју земљу. Ви-зантијски црквени утицај на Угарску је био присутан од досељења Мађара 895. па у наредна два и по века.¹⁹

Бач је могао у овом периоду да буде седиште сремске цркве, а све до позног средњег века постоје подаци о постојању православне сремске епископије. Мана-стир у Митровици је обновио вероватно сам краљ Стефан I Свети, као и још не-ке православне манастире.²⁰ Једна информација датира од пре великог раскола из 1054, ради се о познатој повељи василевса Василија II из маја 1020. у којој се наводи епископ *της Θράκων* односно епископ Сирмијума.²¹ Наредни податак има још ве-ћу вредност за нашу тему. Ради се о notiцијама епископата Цариградске цркве. У

ца код Руме, Археолошка истраживања дуж ауто пута кроз Срем, главни и одговорни уредник Зоран Вапа, Нови Сад, 1995, 287–313: 288; Сима Ђирковић (1929–), *Civitas Sancti Demetrii*, Сремска Митровица, Сремска Митровица, 1969, 59–71: 60; Kristó Gyula (1939–2004), *A vármegegyek kialakulása Magyarországon, Nemzet és Emlékezet*, Budapest, 1988, 448–450. анализирајући Ђерфија и другу литературу не искључује могућност да је постојао самостална православна заједница у Бачу.

¹⁷ Уп. Борис Стојковски (1982–), *Бачки жујан Виг*, Споменница Историјског архива Срем, 7, Сремска Митровица, 2008, 62–71: 64–66, уп. фусноте са праћењем, претежно, мађарском библиографијом.

¹⁸ Миша Ракоција, *Нова сазнања о ранихришћанској прошлости Ниша*, Ниш и Византија. Зборник радова VI, Ниш, 2008, 45–58: 47–49, уп. и фусноте за праћење библиографију и неколико занимљивих претпоставки у вези са култом Светог Прокопија у Нишу; Б. Стојковски, *Ниш у византијско-угарским односима у XI и XII веку*, 386.

¹⁹ Из обимне библиографије издвајамо само неколико упутних дела: Gyula Moravcsik (1892–1972), *Byzantine Christianity and the Magyars in the Migration Period*, American Slavic and East European review, V, Nos. 14/15, 1946, 29–45; исти, *Görögnyelvű monostorok Szent István korában*, 389–422; исти, *The role of the Byzantine Church in the Medieval Hungary*, Studia Byzantina, Budapest, 1967, 326–341, он наводи у овом раду (стр. 332–333) да су 1004. помажући цару Василију Бугароудици Мађари окупирали Скопље, а затим однели мошти Светог Георгија. Недуго потом, Свети Стефан, односно Стефан I (997–1038), учествује у подизању велике цркве у самом Константинопољу. За мађарско-византијске црквене односе уп. свакако и Makk Ferenc (1940–), *A Turulmadártól a kettőskeresztig. A korai magyar-bizánci kapcsolatok*, *A Turulmadártól a ket-tőskeresztig*, 215–235; Димитри оболенски (1918–2001), *Византијски комонвелти*, Београд, 1996, 188–189.

²⁰ Makk Ferenc (1940–), *A Turulmadártól a kettőskeresztig. A korai magyar-bizánci kapcsolatok*, *A Turulmadártól a kettőskeresztig*, 215–235; Györfly György (1917–2000), *Szent István és műve*, Budapest, 1983, 323.

²¹ Heinrich Gelzer (1813–1889), *Ungedruckte und wenig bekannte Bistümerversichnisse der orientalischen Kir-che II.*, Byzantinische Zeitschrift, II. Band, Leipzig, 1893, 22–72: 43, 53–54.

периоду који окупира пажњу овог рада помиње се и епископ Сирмијума. Ова но-тиција датира се на период од првих деценија XI па до почетка XII века.²² Ради се о но-тицији бр. 13 (822–856) где се у реду бр. 848, а под бројем 15 је пописан и епи-скоп ‘ο Σιρμίου (ἴτοι Στρίδιου).²³ Ова два податка осветљавају постојање еписко-пије Сирмијума у византијској црквеној хијерархији. Бач је могао да буде епископ-ско седиште, јер свакако није једини случај да се епископија зове по свом седишту и vice versa.

Као што је напред речено, Владислав Поповић експлицитно, а имплицитно и Сима Ђирковић говоре о култном континуитету који је одржан од старог Сирми-јума па до позног средњег века. Као доказ континуитета старог Сирмијума и ван њега сведочи и један археолошки налаз. Наиме, на локалитету *Врцалова воденица* код Руме откривена је и једна пространа црква, приближне ширине скоро осам и по метара. Датује се у другу половину XII века. Ради се о православном црквеном објекту са подручја Срема саграђеном у управо оном периоду којим се данас ба-вимо и за који је везан и податак о Бачу. У Мачванској Митровици, дакле са друге стране Саве, али и широм Срема постоје слична култна места и цркве који сведоче о томе да је православна црква деловала на тлу Срема у ово време.²⁴

Током XIII века одржава се православна византијска епископија Сирмијума.²⁵ Неколико година раније 1193. издата је и повеља угарског краља Беле III којом грч-ки православни манастир добија приходе од савске скеле.²⁶ Знамо за папска доку-мента у којима се жале како у Сирмијуму и даље има Грка, православних, над који-ма нема папство никакву контролу и чији је манастир ставропигија цариградског патријарха. Подсетимо да је цео Срем у ово време увелико део угарског краљевства и да су у току последње декаде Арпадовића и долазак Анжујаца у XIV веку. Папе и краљеви Угарске наводе да игумана манастира Светог Иринеја поставља цариград-ски патријарх. Све до првих декада XIV века православни манастир је очуван. О овако дугом опстанку сведоче и даровне повеље између осталог и по вери право-славних галичких (руских) кнежева.²⁷

Све ово сведочи да је и Бач могао да буде управо место где се одржао конти-нуитет старе сирмијске епископије, али и панонске архиепископије. Наиме, позна-то је да је Свети Методије од папе Јована VIII 869/870. године посвећен за панон-ског архиепископа.²⁸ Како Јован Кинам користи термин архијереј народа који жи-ви на подручју Срема, могуће је да је знао за Св. Методија и за панонску архиепи-

²² *Notitiae Episcopatum Ecclesiae Constantinopolitanae* texte critique, introduction et notes par Jean Darro-uzès, Paris, 1981, 152–153.

²³ *Notitiae Episcopatum Ecclesiae Constantinopolitanae*, 372; Heinrich Gelzer (1813–1889), *Ungedruckte und wenig bekannte Bistümerverszeichnisse der orientalischen Kirche I.*, Byzantinische Zeitschrift, I. Band, Leipzig, 1892, 245–282: 258.

²⁴ Д. Минић, нав. дело, 288.

²⁵ С. Ђирковић (1929–), нав. дело, 60.

²⁶ Петер Рокаи (1945–), „Бродови“ на Дунаву и њиришокама на њодручју Јужне Угарске у средњем веку, Пловидба на Дунаву и његовим притокама кроз векове, Зборник радова са Међународног научног ску-па одржаног 5. и 6. јуна 1979. године, уредник академик Васа Чубриловић, Београд, 1983, 140–177: 164.

²⁷ Gy. Gyöffy (1917–2000), *Pregled dobara*, 62–63; С. Ђирковић, нав. дело, 60–61; Ђура Харди (1971–), *Галички кнежеви дарогавци манастира Свештој Димитрија на Сави*, Споменица Историјског архива „Срем“, Сремска Митровица, 1, 2002, 65–76; Радослав Грујић (1878–1955), *Духовни живоји*, Војводина I. Од најстаријих времена до велике сеобе, Нови Сад, 1939, 330–415:333.

²⁸ Како то није тема нашег рада упућујемо на само неколико библиографских јединица, међу којима је најзначајнија Imre Boba, *The Episcopacy of St. Methodius*, Slavic Review, Vol. 26, No. 1 (Mar., 1967), 85–93; уп. и Божидар Ферјанчић (1929–1998), *Сирмијум у доба Византије*, Сремска Митровица, Сремска Ми-тровица, 1969, 33–59: 49.

скопију. Дајући архијерејски чин оне ко је црквено управљао народом, а назвавши Бач метрополом Срема Кинам врло јасно наговештава да се ради о првостолној, саборној цркви Срема. И Хонијат и Јован Кинам под Сирмијумом, подразумевају управо територију Срема, док подручја Бачке и нема у овом или сличном облику код византијских извора за овај период. Ранија историографија је већ утврдила да се под Сремом (Сирмијумом код Кинама) не подразумева Бачка, већ управо подручје између Саве и Дунава.²⁹

За крај покушајмо да резимирамо, остављајући и даље низ отворених питања. Бач је у периоду од готово једног столећа, прецизније 1071–1164. врло могућно био седиште сремске епископије. Настављао је континуитет како сирмијумске епископије коју је основао, према неким традицијама, можда и Свети апостол Андроник, тако врло вероватно и Методијеве Панонске архиепископије. Током позног средњег века у самој Сремској Митровици, све до XIV века очувано је православље и православни манастир. Питања која би остају у извесној мери отворена су како је и зашто дошло до премештања епископије 1071, да ли је можда било везано за опадање самог града (епископ Сирмијума није имао висок положај унутар Охридске архиепископије) или је било потребно ојачати ново административно седиште које је постао Бач (или су ове две ствари у корелацији)? Са друге стране, полагање дела моштију Св. Прокопија, подаци о православном становништву Срема, као и бројна налазишта диљем Срема показују да је култ старе цркве био и даље јак и присутан међу православним живљем ових простора.

Résumé: Dans cette oeuvre est considérée l'organisation ecclésiastique de Srem du XI e siècle jusqu'à la moitié du XIIe.

Le point principal est une information de l'auteur byzantin Jean Kinnamos (Joannes Kinnamos) qui considère la ville de Bac comme la métropole ecclésiastique de Srem. L'autre information importante est celle d'Idrisi, géographe arabe, qui parle des intellectuels grecques à Bač. Dans l'oeuvre, à la base des sources et de la littérature serbe et étrangère ont tâché de prouver que Bac a été le siège de l'évêque orthodoxe byzantin de Srem entre 1071 et 1164. CE a continué la tradition de l'ancien évêché siège a continué l'évêché antique de Sirmium (Sirmie) et l'archevêché de Panonie de Saint Méthode. Les documents quels nous donnent les informations Les informations tirées des documents de l'évêque de Sirmium (Sirmie-Srem) existent dans le document de l'empereur Basile II de 1020. et aussi dans l'inscription des évêques de Constantinople (Notitiae episcopatum ecclesiae Constantinopolitanae). Ces notitiae ont été écrites au cours des XI-XIIe siècles. Pendant cette période, la ville de Sirmium n'a pas été le siège de l'évêché, mais la main de Saint Procope a été retrouvée dans son église) Les orthodoxes en Sirmie ont survécu jusqu'au XIVe siècle.

Bien que certaines questions restent sans réponses, Bac a très probablement été, dans une période, le siège ecclésiastique de orthodox grecque (byzantine) évêché de Srem.

²⁹ Gyóni M (1913–1955), нав. дело, 105; ВИНЈ IV, 8, уп. фусноту 6, 70, уп. фусноту 176.